

CSALÁD HATÁROZÓ

A sokszínűség pszichológiája

Szerkesztette:

BÁTKI ANNA és M. RIBICZEY NÓRA

Előszó

Napjaink tudományos áttörései, mélyreható társadalmi változásai, az egyéni és társas identitást egyaránt érintő generációs folyamatai elkerülhetetlenné teszik a *család* fogalmának újragondolását. Magyarországon az utóbbi években a közpolitika és a közbeszéd középpontjába került a család lehetséges definícióiról szóló vita.

Kötetünkben arra tettünk kísérletet, hogy kifejezetten szakmai, elsősorban pszichológiai szempontból mutassunk be különféle családmodelleket, támpontokat nyújtva a családokkal foglalkozó szakembereknek, döntéshozóknak, kutatóknak. Reményeink szerint azonban a könyv fejezetei felkeltik az adott családmodell által érintett szülők, nagyszülők, vagyis a szélesebb nyilvánosság érdeklődését is.

Segítő szakmában dolgozva nap nap után találkozunk családokkal. Látjuk, milyen sokfélék, milyen különböző okokból jönnek létre, mennyire változatosak a tekintetben is, hogy kikből áll a család, vagy éppen milyen átalakuláson mentek keresztül keletkezésük óta. Amikor pszichológushallgatóknak tartottunk gyakorlatokat családi témakörökről, szembesültünk azzal, hogy nem tudunk a kezükbe adni átfogó magyar nyelvű irodalmat, amelyből hiteles információkat szerezhetnének arról, mik a különböző családtípusok sajátosságai, milyen terhekkel néznek szembe, milyen örömeiket élnek át, mik a legjellemzőbb folyamatok, amelyek ismerete elakadás esetén kirajzolja a segítségnyújtás lehetséges irányait is. Együtt vettünk részt egy rádióinterjúban, amelyben szintén a családok voltak fókuszban, a diskurzus az örökbefogadásról, a szívárvány- vagy a mássággal érintett családokról szólt. Ez szintén ráirányította a figyelmünket arra, hogy nemcsak leendő és gyakorló szakembereknek, hanem talán szélesebb körnek is érdekes lehet egy olyan kiadvány, amely az egyes családtípusok vonatkozásában összegzi a tudományos ismereteket. Megálmodtuk, hogy összeállítunk egy könyvet, amelyben egy-egy fejezet foglalkozik egy adott családtípussal. Lelkesen kezdtük felkutatni a szerzőket, és nagy örömeinkre igenlő válaszokat kaptunk a felkérésekre. Olyan szakembereket sikerült bevonnunk a munkába, akik közül sokan egyetemi oktatásban vesznek részt, emellett gyakorlati tapasztalatuk is van a családokkal. Hálásan köszönjük szerzőinknek az együttműködést, s hogy azt éreztük, az ő szívügyük is ennek a kötetnek

a létrejötté. Nem tudtunk minden családtípusról írni: a mindennapokban jóval színesebb és összetettebb a kép az általunk tárgyaltaknál. Mindazonáltal bízunk abban, hogy a kötet hasznos segítséget ad a gyerekekkel, családokkal foglalkozó szakembereknek, legyen szó segítő szakmáról, oktatásról, nevelésről, egészségügyről, szociális munkáról, s hogy rajtuk kívül szívesen forgatják a laikus érdeklődők is, a családok sokszínűségének egyfajta tudományosan megalapozott, hiteles összefoglalójaként.

Bátki Anna és M. Ribiczey Nóra

1. FEJEZET

A változó család – Alkalmazkodás és változás térben és időben¹

*„A család egyetemes, minden társadalomban
és kultúrában létező intézmény. ...
Nagyon sokféle család létezik.”
(Somlai, 2013, 17. o.)*

Lehet-e definiálni a családot?

A *család fogalom- és jelenségköre* a legtöbb tudományágban és gyakorlati szakterületen nyilvánvaló jelentőségű. Azt is hihetnénk, hogy egy ilyen egyszerű fogalom meghatározása egyértelmű, miközben az értelmezések fókuszpontjai az egyes területek képviselői számára hangsúlyosan eltérhetnek. Hogy ez mennyire igaz, lássunk néhány példát (Crosbie-Burnett – Klein, 2009 nyomán) a különböző nézőpontok színességének illusztrálására! Egy *biológus* számára a család a genetikailag kapcsolatban álló egyedek csoportja, míg egy *jogász* a fogalmon a jog által éppen aktuálisan meghatározott kapcsolati rendszert érti. A *közgazdaságtan* hagyományosan a gazdasági

¹ E tanulmány a család jelenség- és fogalomkörének szélesen értelmezett kontextusát, a családokról való gondolkodás történeti és kulturális háttérének néhány érdekességét foglalja össze azzal a céllal, hogy a kötetben bemutatott családformák jellegzetességeinek, folyamatainak megértéséhez tágabb elméleti keretet nyújtson az olvasók számára. A tanulmány terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhat számos olyan, a családdal összefüggő fogalom és folyamat (például modern fejlődésemleletek tézisei, a szülővé válás és a családdá alakulás folyamata, a családi rendszerszemlélet, az egyéni és a családi sérülékenység és reziliencia, fejlődési pszichopatológia törvényszerűségei) bevezetésére, részletes tárgyalására, amelyeket a szerző korábbi írásaiban (például Danis, 2020; Danis – Kalmár, 2011, 2020a, 2020b; Danis et al., 2011) már kifejtett. E korábbi – online szabadon elérhető – tanulmányok a témakör bővebb kontextusát adhatják az érdeklődő olvasók számára.

(fogyasztási és beruházási) döntések egységének tekinti a családot, amelynek tagjai a munkaerőpiacon értékesítik munkaerejüket, tudásukat. A *szociológia* számára a család a társadalom legkisebb egysége, olyan közösség, amelynek közös élettörténete van, és tagjai biológiai vagy akár megegyezéses alapon alkotnak csoportot. A szociológia és a *demográfia* számára a családok sokszínűsége alapvetően a *szociodemográfiai* változók (életkor, nem, lakóhely típusa, iskolázottság, kultúra, társadalmi osztály, vallás stb.) alapján értelmezett. A *pszichológiában* – ahol a megfigyelés alapegysége inkább az egyén – a család már egy magasabb szerveződési szint, amely mint elsődleges társas környezet befolyásolja az egyének fejlődését és az egyéneken belüli pszichológiai folyamatokat. E nézőpont szerint „a család olyan egyének csoportja, akik érzelmi, kognitív és viselkedési szinten is kapcsolódnak egymáshoz, attól függetlenül, hogy milyen jogi kötelék fűzi őket egymáshoz és hol élnek fizikailag [...]” (Crosbie-Burnett – Klein, 2009; 38. o.), akár még az elhunyt családtagokat is beleértve a család fogalomkörébe.

A család meghatározása tehát egyáltalán nem könnyű kérdés. Az egyes tudományágak, sőt azon belül az egyes irányzatok sem feltétlenül értenek egyet a család fogalmában, vagy épp nagyon is máshová helyezik a hangsúlyt (példaként erre lásd a keretes szöveget a pszichológiában ismert fontosabb nézőpontokról).

Napjaink néhány fontos családelmélete a pszichológiában

A következőkben Crosbie-Burnett és Klein (2009) összefoglalása alapján, azt némileg kiegészítve sorolunk fel néhány ismert pszichológiai elméletet a családdal és a családon belüli interakciókkal kapcsolatban.

A *szociális-kognitív tanuláselmélet* (például Bandura, 1986 nyomán, magyarul lásd még Atkinson – Hilgard, 2005) az egyes viselkedésformákkal, az azokat kiváltó környezeti (legtöbbször társas) ingerekkel, az ingerekre adott válaszokkal, jutalmazással és büntetéssel, a megfigyeléses tanulással és a tanulást kísérő kognitív folyamatokkal foglalkozik. Az elmélet szerint a családi viselkedésformák tanultak, az egyének tudatosan és racionálisan mérlegelnek és viselkednek, hogy kielégíthessék fizikai, pszichológiai és érzelmi szükségleteiket, a jutalmak

irányában cselekszenek, és próbálják elkerülni a büntetéseket. A családtagok folyamatos interakcióban állnak egymással és befolyásolják egymás cselekvéseit és kognitív folyamatait.

A szociobiológiai teóriák (összefoglalás: Nielsen, 1994; magyarul lásd még Bereczkei, 2003; Gyuris – Meskó, 2016) a viselkedés biológiai alapjainak tanulmányozására invitálnak az evolúciós elmélet összefüggéseit szem előtt tartva. A megközelítés szerint a megfigyelhető humán viselkedés a genetikai/biológiai (nature) hatások és a társas/környezeti (nurture) hatások interakciói révén értelmezhető. Az evolúciós pszichológia szempontjából a családdá alakulás, valamint a családon belüli döntések és folyamatok a túlélést szolgálják. A társválasztás, a termékenységi döntések és a szülői stratégiák is értékelhetők a szociobiológiai keretrendszerben.

A kötődéselmélet (Bowlby, 1969 nyomán, magyarul lásd még Tóth, 2011, 2020; Hámori, 2015) a szülő–gyermek kapcsolatban kialakuló kötődési mintázatokkal, azok életúti hatásaival, illetve transzgenerációs átadásával foglalkozik. A család biztonságteremtő és gyermeknevelési funkciójához (lásd később) kapcsolódó fő fogalmak: az elsődleges gondozó, a szülő–gyermek interakciók kölcsönössége, az egyén és a gondozója közötti kapcsolatról kialakított úgynevezett mentális munkamodell és a változás lehetőségei az életúton, a közelségkereső és az explorációs (a világ felfedezésére irányuló) viselkedésformák, valamint a kialakuló kapcsolatok kulturális, nemi és életkori meghatározói. Fontos, hogy a korai családi hatások során milyen kép alakul ki az egyénben önmagáról, a családtagjairól, a kapcsolatairól és a családot körülvevő világról. E mentális reprezentációk nagyban befolyásolják, de nem determinálják a későbbi közeli kapcsolatokat. A biztonságos kötődés általános védőtényező az életúti fejlődésben. A negatív kötődési tapasztalatok, a kapcsolati traumák mind informális, mind pedig formális segítő kapcsolatokban feldolgozhatók, reparálhatók az életút során.

A családi kommunikációelmélet követői (például Bateson, 1972; magyarul lásd még Buda, 1974/1986) kifejezetten a családtagok között lezajló (verbális, nonverbális és érzelmi) kommunikáció és információáramlás folyamata és dinamikája, mintázatai iránt érdeklődnek. A kommunikációs viselkedés jelentését nagyban meghatározza a környezeti, így a kulturális kontextus is. Az ismétlődő kommunikációs minták kog-